

AMSTERDAM CENTRAAL

Het PAROOL

Zaterdag 7 november 1992 2

DE directeurs van Hollandia Kattenburg, zoals het bedrijf in de wandeling werd genoemd, kwamen uit een joodse familie die zich omstreeks 1750 vanuit de Elzas in Amsterdam vestigde. Daar begonnen de Kattenburgs in 1864, als een van de eersten, met het maken van confectiekleding. In 1911 zetten zij in de Warmoesstraat een fabriek van regenkleding op. De behuizing werd al gauw te klein en in 1917 werd een nieuw gebouwde fabriek aan de Valkenweg in Amsterdam-Noord betrokken. Voor en ook na de Tweede Wereldoorlog behoorde Hollandia Kattenburg tot de grootste en meest moderne confectiefabrieken van Europa.

Tot 1933 onderhield de directie zakelijke contacten met de Mariendorfer Gummiwarenfabrik in Berlijn-Marienfelde, een fabriek waarvan de eigenaars ook joods waren. Beide bedrijven hadden zich gespecialiseerd in het vervaardigen van 'gegommeerde' regenkleding, een procédé waarbij de stof aan de binnenkant van een laagje rubber werd voorzien.

In 1933 zag de bedrijfsleiding van Hollandia Kattenburg zich genoodzaakt de zakelijke contacten met Duitsland, ook met de Mariendorfer, te verbreken, vanwege de anti-joodse maatregelen die daar werden genomen. Eind augustus, begin september 1940 zocht de inmiddels 'geariseerde' Mariendorfer Gummiwarenfabrik in de persoon van ir F. Blüthgen weer toenaadering tot haar vroegere zakenrelatie. Nederland was toen al een paar maanden bezet en Blüthgen reisde naar Amsterdam met de bedoeling het teveel aan orders van de Duitse Wehrmacht voor de Mariendorfer over te hevelen naar Hollandia Kattenburg. Het ging om 'Kraftfahrerschutzmäntel' en 'Wettermäntel'.

Erg enthousiast lijkt men daar in Amsterdam niet op gereageerd te hebben, want Blüthgen vond het nodig tijdens het gesprek met de president-directeur, J.N. Kattenburg, enige pressie uit te oefenen: werden de orders niet geaccepteerd, dan zouden er moeilijkheden voor het joodse bedrijf kunnen ontstaan.

Het bezoek van Blüthgen was niet de eerste keer dat de directie van Hollandia geconfronteerd werd met de veranderde

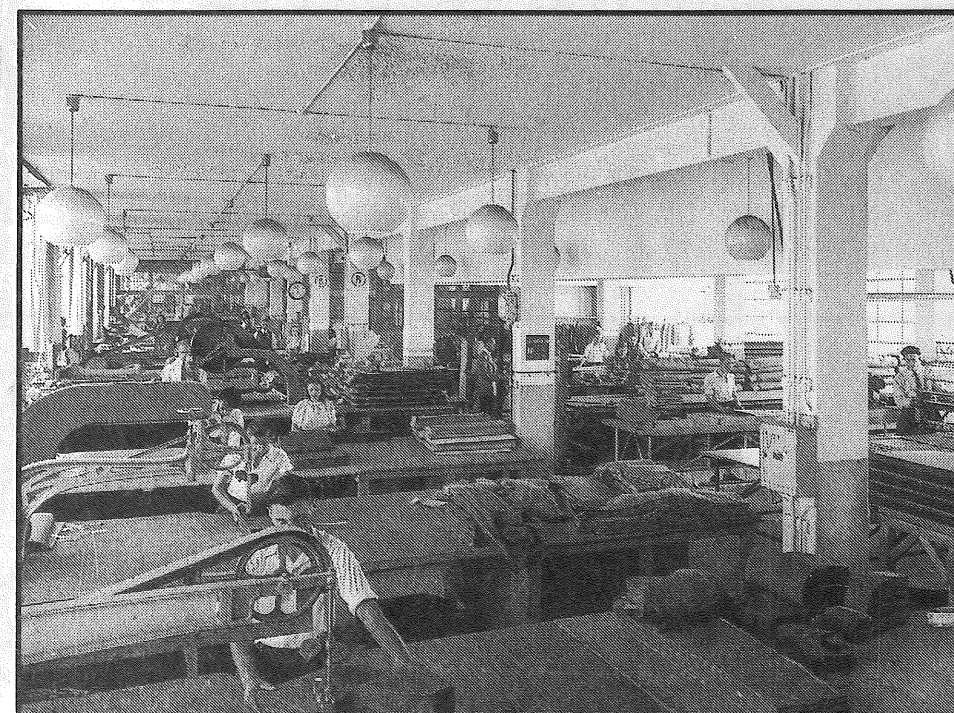

De fabriek van Hollandia Kattenburg, gezien vanaf de Meeuwenlaan, aan het begin van de bezetting

De ramp bij Hollandia Kattenburg

door ANNEMIEKE VAN BOCKXMEER

Waar nu in Amsterdam-Noord het IJ-plein ligt, stonden tot het eind van de jaren zestig de N.V. Hollandia Fabrieken Kattenburg en Co. Een van de grootste en modernste confectiefabrieken van Europa, waar onder andere regenjassen van het merk Falcon werden gemaakt. Midden op het IJ-plein staat nu een klein gedenkteken. Het herinnert aan vrijdag 11 november 1942, de dag waarop alle joodse personeelsleden van de fabriek met hun familie werden opgepakt.

De afdeling coupe (in 1949) waar in 1942 de joodse werknemers werden bijeengehouden

Grüne Polizei. Alle uitgangen werden afgesloten en onder leiding van Willy Lages, Aussenstellenleiter der Sicherheitspolizei und des SD in Amsterdam, drong de Grüne Polizei, bijgestaan door Nederlandse agenten, de fabriek binnen. Op de verschillende afdelingen werd de lopende band stilgezet, de omroepinstallatie werd uitgeschakeld, niemand mocht het bedrijf verlaten.

De achthonderd werknemers werden bijeengehouden. Van iedereen werd het persoonsbewijs gecontroleerd. Al gauw bleek, dat het de Duitsers alleen om 367 joodse personeelsleden – mannen en vrouwen, jongens en meisjes – te doen was. Met grof geweld werden de joden van hun collega's gescheiden, op de afdeling coupe werden zij verzameld. Toch lukte het enkele joodse werknemers via de brandtrappen weg te komen – één van hen verstopte zich eerst tussen een paar balen stof.

Nadat om half negen het niet-joodse personeel naar huis was gestuurd, werden om negen uur de joden op overvalwagens van de Grüne Polizei geladen. Daarbij ging het er vreselijk aan toe. Een paar meisjes die zich in paniek op de grond hadden gooid, werden ruw op de wagens gesmeten. Met de pont gingen de auto's naar de andere kant van het IJ. Daarna reden zij naar het hoofdkwartier van de SD in de Euterpestraat.

Eenmaal binnen werden de mensen in een grote hal opgesteld. Eén voor één werden zij langs een loket geleid. Daarachter zat, onzichtbaar voor degenen die passeerden, Martha Korthagen die op aandrang van de SD de 'saboteurs' aanwees. Zo werden de mensen – zelf begrepen zij absoluut niet op grond waarvan – in twee groepen gesplitst. Na deze selectie werd de grootste groep met overvalwagens naar het Centraal Station gereden, vanwaar zij met de trein naar het 'Jugenddurchgangslager' Westerbork vervoerd werden. Onderweg sprong een jongeman, Bob van den Berg, uit de trein. De trein werd tot stilstand gebracht, de Grüne Polizei ging de vluchteling achterna, maar Van den Berg had zo'n voorsprong, dat zijn vluchtpoging slaagde. Nog dezelfde dag ging hij terug naar Amsterdam en dook onder. Bob van den Berg overleefde de oorlog.

Opvallend was dat de andere groep, ongeveer honderddertig mannen en vrou-

machtsverhoudingen in Nederland. In juli 1940 hadden zich op het kantoor van de fabriek twee geüniformeerde leden van de Sicherheitspolizei in Amsterdam gemeld met de bedoeling 615 regenjassen voor hun dienst te bestellen. Bij die gelegenheid had de directie zich al afgevraagd of het accepteren van een order van de bezetter niet in strijd zou zijn met het landoorlog-reglement. Vandaar dat zij om enige bedenktijd verzochten.

Dat uitstel werd gebruikt voor overleg met enkele Nederlandse overheidsinstellingen. Zo had J.N. Kattenburg een gesprek met dr H.M. Hirschfeld, secretaris-generaal van handel, nijverheid en scheepvaart. Dat gesprek leidde er toe dat een overkoepelende organisatie, de Sectie Confectie van het Rijkstextielbureau te Arnhem, de verantwoordelijkheid voor het accepteren en verdelen van Duitse orders op zich nam. Het Rijkstextielbureau kon natuurlijk ook niet naar eigen goeddunken handelen. Het stond op haar beurt onder toezicht van een Duitse instelling, de Rüstungsinspektion.

Onder deze verhoudingen wisten de joodse directeuren zich tot 28 november 1940 te handhaven. Op die datum, twee dagen voordat volgens Verordnung 189/40 alle ondernemingen met een joodse eigenaar, directeur, commissaris of vennoot zich bij de Wirtschaftsprüfstelle aangemeld moesten hebben, 'ariseerde' het bedrijf zichzelf. Twee vertrouwde personen, G.E. van Dalen, oud-procuratiehouder bij Hollandia Kattenburg, en J. Scheffer, directeur van de Hollandsche Gummifabrieken te Weesp, werden tot directeur benoemd. De aftredende directieleden J.N. Kattenburg, S.W. Kattenburg en A. Kattenburg kregen een adviserende functie.

Schijnarisering

Hollandia Kattenburg was daarmee een van de joodse bedrijven die uit angst dat aanmelding tot onteigening zou leiden, met een schijnarisering wilden voorkomen dat hun eigendommen onder beheer gesteld en misschien wel verkocht zouden worden. Hollandia Kattenburg is nooit onteigend. Wel werd tot drie keer aan toe door Reichskommissar Seyss-Inquart een 'Verwalter' benoemd, een Duitse bewindvoerder.

Bij Hollandia Kattenburg werd overigens niet alleen aan militaire orders gewerkt. Ook de produktie van regenjassen voor de Nederlandse burgerbevolking vond voortgang, zo goed en zo kwaad als het ging. Het gebrek aan grondstoffen maakte het wel steeds moeilijker de bekende goede kwaliteit van de Falcon-jas – vernoemd naar de Valkenweg waaraan de fabriek lag – te handhaven. (In 1943 zou het zelfs zo ver komen dat men van een zelf in te leveren laken een regenjas kon laten maken).

In de zomer en de herfst van 1942 kampen de Duitse instanties in Nederland die verantwoordelijk waren voor de deportatie van de joden, regelmatig met een tekort aan weg te voeren personen. Van het begin af aan zat men in de problemen. Van de 1400 joden die zich in de nacht van 14 op 15 juli op het Centraal Station van Amsterdam voor vervoer naar Westerbork hadden moeten melden, verschenen

er slechts 962. En ook daarna was de opkomst vaak teleurstellend. De razzia's van 6 en 9 augustus werden gehouden, omdat niet genoeg joden aan de oproep gehoor hadden gegeven – zelfs niet nadat op 7 augustus de Duitse autoriteiten in een extra editie van Het Joodsche Weekblad dreigden dat diegenen die niet onmiddellijk gevolg zouden geven aan een aan hen gerichte oproep, naar Mauthausen zouden worden gestuurd.

Begin september gingen IV B4 en de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung daarom op een ander systeem over. De melding kwam te vervallen en de te deporteren joden werden voortaan 's avonds na acht uur uit hun woningen gehaald en naar een plaatselijk verzamelpunt gebracht. In Amsterdam werd dat de Hollandsche Schouwburg.

Uitzonderingen

Met het deportatiebeleid ontstond een stelsel van uitzonderingen: groepen 'Volljuden', die om verschillende redenen voorlopig niet weggevoerd mochten worden. Eén van die groepen bestond uit joden die in bedrijven werkten waar voor de Wehrmacht werd geproduceerd. In mei en juni 1942 werden van deze zogenoemde 'Rüstungsjuden' lijsten aangelegd in verband met de vrijstelling van uitzending naar een van de joodse werkkampen in Nederland. Op 24 juni, twee dagen voordat op de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung aan enkele vertegenwoordigers van de Joodsche Raad werd meegedeeld dat binnenkort met de evacuatie van joden zou worden begonnen, werden deze lijsten, die voorlopig ook zouden gelden voor vrijstelling van deportatie, door IV B 4 en de Zentralstelle aanvaard.

Evenals andere groepen joden die nog niet gedeporteerd zouden worden, kregen de Rüstungsjuden in de tweede helft van september 1942 een stempel in hun persoonsbewijs: 'Inhaber dieses Ausweises ist bis auf weiteres vom Arbeitseinsatz freigestellt'. Voor gehuwde 'Rüstungsjuden' gold dat ook hun vrouw en eventuele kinderen voorlopig beschermd waren. En zo kregen ook de joodse Kattenburgers een bewijs van uitstel in hun persoonsbewijs gestempeld.

In de eerste jaren van de bezetting liep de personeelsterkte bij Hollandia Kattenburg op van 740 mensen in 1940 tot ruim 800 in november 1942. Dat zal voor een deel nodig zijn geweest om de drukte die de opdrachten van de Wehrmacht met zich meebracht, het hoofd te kunnen bieden. Maar volgens de toenmalige personeelschef kregen sommige joodse werknemers, ook als zij eigenlijk overtollig of niet vakbekwaam waren, werk op de fabriek, omdat zij dan enige bescherming genoten.

Aan de Duitse bestellingen schijnt het personeel niet met erg veel enthousiasme gewerkt te hebben. Er kwamen klachten over de afwerking binnen en met het uitvoeren van een bestelling maakte men niet al te veel haast. Dat laatste kan trouwens ook een taktiek zijn geweest om zo lang mogelijk onder de bescherming van de Rüstungsinspektion te blijven staan.

Als dat al zo geweest is, nodig was het niet. Vooral via Blüthgen van de Mariendorfer Gummiwarenfabrik had Hollandia

De perserij in 1949

Kattenburg voortdurend bestellingen voor de Wehrmacht in haar orderportefeuille. In september 1941 kwam Blüthgen met een grote opdracht van onder meer twintigduizend kaki-blouses, evenveel korte broeken en ook twintigduizend lange broeken, bestemd voor het Afrika Korps. Deze order was zo groot dat zij onmogelijk door Hollandia Kattenburg alleen verwerkt kon worden. Het Rijkstextielbureau organiseerde toen bij Hollandia Kattenburg een vergadering met andere fabrikanten, zodat die delen van de order over konden nemen.

Inmiddels waren niet alle Duitse instanties in Nederland even gelukkig met de uitzonderingspositie van joden die in 'kriegswichtige' bedrijven werkten. Voorstanders waren de Rüstungsinspektion en de Zentralauftragstelle. Begrijpelijk, de eerste was immers verantwoordelijk voor het uitvoeren van de Duitse opdrachten door Nederlandse bedrijven, de tweede was daar bij betrokken. Hun belang, een ongestoord verlopende produktie voor de Wehrmacht, was niet gediend met het weghalen van joden uit de betreffende bedrijven.

Hans Albin Rauter, de Höhere SS- und Polizeiführer voor Nederland, stond op een ander standpunt. Hij ergerde zich bijzonder aan het toenemende aantal joden dat in 'kriegswichtige' bedrijven werkte. Hoewel niet hij, maar Seyss-Inquart de supervisie had over de deportatie van de Nederlandse joden, vielen de instellingen die de deportaties organiseerden, IV B 4 en de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung, onder zijn ressort. Uit verschillende brieven van Rauter aan zijn hoogste chef Himmler valt op te maken, dat hij zich nogal opwond over het trage verloop van de deportaties en dat hij te hoog opgaf van de acties die hij ging ondernemen om de treinen naar het Oosten vol te krijgen.

Zo schreef Rauter op 24 september 1942 aan Himmler, dat binnenkort de joodse werkkampen in Nederland leeggehaald zouden worden. De daar aanwezige joden

en hun familie, die tegelijkertijd van huis opgehaald zou worden, zouden volgens Rauter dertigduizend te deporteren personen opleveren. Maar toen begin oktober de werkkampen inderdaad werden leeggehaald, konden bij die actie geen dertigduizend, maar veertienduizend joden worden opgepakt. Daarvan wisten ongeveer vijftienhonderd zich bovendien op de een of andere manier aan arrestatie te onttrekken.

In oktober kreeg Rauter nog een andere teleurstelling te verwerken. Op 16 oktober werden in een vergadering, waar onder anderen Seyss-Inquart en Rauter aanwezig waren, afspraken gemaakt over verschillende groepen joden die voorlopig niet gedeporteerd mochten worden. Wat betreft de 'Rüstungsjuden' werd afgesproken, dat zij die in de textielbranche werkzaam waren – en dat waren begin november 2300 van de 4300 'Rüstungsjuden' – per 1 februari 1943 met hun gezinnen naar kamp Vught overgebracht zouden moeten zijn. Daar zouden zij dan fabriekswerk kunnen doen.

Rauter moest iets doen om gezichtsverlies te voorkomen. Niet alleen tegenover Seyss-Inquart en de Rüstungsinspektion, maar ook tegenover zijn chef Himmler. Op 17 oktober 1942 zag hij een mogelijkheid een groep 'Rüstungsjuden' die voor zijn doel groot genoeg was, zo verdacht te maken, dat hij het meningsverschil met de Rüstungsinspektion in zijn voordeel kon beslechten en tegelijkertijd zijn beloften aan Himmler waar kon maken.

Sabotagegroep

Op 17 oktober werd Sally Dormits, de joodse leider van een communistisch georiënteerde groep, de Nederlandse Volksmilitie (NVM), in Rotterdam gearresteerd op verdenking van een kleine diefstal. In de agentenwacht van het politiebureau aan de Oostervantstraat pleegde hij zelfmoord met een pistool dat hij bij zich had.

Sinds 13 oktober werd Sally Dormits ge-

zoekt, omdat hij bij het in brand steken van een grote hooiopslagplaats van de Wehrmacht in Den Haag betrokken was. Op de dag van zijn arrestatie en zijn dood kwamen een paar Nederlandse rechercheurs uit Den Haag en Rotterdam door ijverig speurwerk binnen een paar uur achter zijn illegale adres. Ongelukkig genoeg vonden zij daar een aantal pamfletten en brochures waaruit bleek dat Sally Dormits in een sabotagegroep zat. Bovendien vonden zij flessen chemicaliën en andere benodigdheden voor het maken van bommen.

Gummiplakster

De Nederlandse rechercheurs waarschuwden direct de Duitse Sicherheitsdienst, die bij een tweede huiszoeking nog meer papieren vond, onder meer eenvoudig geco-deerde lijsten met namen en adressen. De SD ontdekte dat er een organisatie bestond die de Nederlandse Volksmilitie heette en dat Sally Dormits de leider van die organisatie was geweest. Nog diezelfde nacht werd in een grootscheepse actie bijna de hele NVM, die vooral uit Rotterdammers bestond, opgerold.

Om onduidelijke redenen stond ook de naam van een niet-joods Amsterdams meisje, Martha Korthagen, in een notitieboekje van Sally Dormits. Tot mei 1941, toen werd zij ontslagen, werkte zij als gummiplakster bij Hollandia Kattenburg. In de nacht van 17 op 18 oktober werd zij thuis gearresteerd en naar Scheveningen overgebracht. Zij werd verhoord door het Sonderkommando onder leiding van Herbert Wölk, dat in ijtempo voor het oprollen van de NVM gevormd was. In de ramp die zich over de joodse personeelsleden van Hollandia-Kattenburg en hun familieleden ging voltrekken, heeft Martha Korthagen een grote rol gespeeld.

Aan Wölk vertelde zij tijdens haar verhoor dat een groot aantal joodse arbeiders van Hollandia Kattenburg bij communistische sabotagegedaden betrokken was. Het kan ook zijn dat Wölk haar deze verklaring in de mond gelegd heeft, dat wordt uit de documenten niet duidelijk. Wel wordt duidelijk dat Wölk dit labiele meisje heel goed kon gebruiken en zijn chef Rauter ook.

Op 18 oktober, na de nacht waarin bijna de hele NVM opgerold werd, stuurde Rauter een telex naar Himmler over de NVM-zaak. Die telex is niet bewaard gebleven, maar wel het antwoord dat namens Himmler verstuurd werd. Daaruit blijkt dat Rauter Himmler liet weten, 'dass die für die Rüstungsbetriebe zurückbehaltenen Juden sich an einer Sabotageorganisation beteiligt hätten'. Uit het telegram blijkt ook, dat Himmler zich had voorgenomen de kwestie met Reichsminister Speer te bespreken en dat Himmler binnen veertien dagen wilde weten hoeveel joden er in de 'Rüstungssektor' werkten. En Rauter kreeg de opdracht die hij zo graag wilde: joden van wie duidelijk was dat zij zich aan sabotage schuldig maakten, moesten uit de 'Rüstungsindustrie' verwijderd worden.

Op 11 november 1942, 's middags om half vijf, stopte voor de fabriekspoort van Hollandia Kattenburg aan de Valkenweg een groot aantal overvalwagens van de

wen, voornamelijk bestond uit arbeiders die op de gummiplakkerij hadden gewerkt en verder uit mensen die min of meer leidinggevende posities op de fabriek hadden bekleed. Duidelijk was hen wel dat de persoon achter het loket goed op de hoogte was van de situatie in de fabriek. Deze groep van honderddertig werd naar de kelder van het SD-gebouw aan de Euterpestraat gebracht. Urenlang werden zij daar aan hun lot overgelaten, tot zij om vier uur 's nachts onder zware bewaking naar de nabijgelegen Zentralstelle für jüdische Auswanderung aan het Adama van Scheltemaplein gebracht werden.

Daar stonden zij de rest van de nacht in het gymnastieklokaal (de Zentralstelle was in een gevorderd schoolgebouw gevestigd). Er werd geschopt en geschreeuwd. Praten was verboden. Toen een van hen toch iets zei, werd hij het gymnastieklokaal uitgehaald. Op de verdieping boven het gymnastieklokaal werd hij zo mishandeld, dat de mensen beneden hem konden horen gillen. Onherkenbaar verminkt, als voorbeeld voor de anderen, kwam hij terug.

Rauter kwam direct na de razzia in de nacht van 11 op 12 november persoonlijk een aantal joodse arbeiders van Hollandia Kattenburg verhoren. De 'resultaten' van deze verhoren deelde hij op 12 november in een vergadering waarbij ook Wölk van het NVM-Sonderkommando aanwezig was, aan enkele functionarissen van de Rüstungsinspektion en de Zentralauftragstelle mee. In één nacht, zo beweerde hij, was het bewijs geleverd dat honderddertig joodse Kattenburgers in verbinding stonden met een terreurorganisatie. Was het niet de hoogste tijd dat ook andere bedrijven die voor de Duitse oorlogsindustrie werkten van joden werden gezuiverd?

Daar kon de Rüstungsinspektion niet tegen op. Vanaf die dag werden van steeds meer 'Rüstungsjuden' de stempels die hen van deportatie vrijstelden, vervallen verklaard. Om te beginnen de stempels van de joden die tot en met 11 november bij Hollandia Kattenburg werkten.

Sperre

In het voorjaar van 1943 zijn er nog maar 1393 joden 'kriegswichtig' genoeg om voor een 'Sperre' in aanmerking te komen. Op 24 april 1943 constateert een functionaris van de Rüstungsinspektion, dat van de 5475 'Rüstungsjuden' van september 1942 er inmiddels 4082 ter beschikking van de SD gesteld zijn.

Hoe graag Rauter en Wölk ook wilden, erg waarschijnlijk is het niet dat er bij Hollandia Kattenburg een NVM-groep bestond. Nadat de SD op 17 oktober 1942 op het illegale adres van Sally Dormits lijsten met namen en adressen van NVM'ers gevonden had, ging zij er onmiddellijk toe over om deze mensen te arresteren. Diegenen die net op tijd een veilig heenkomen hadden gezocht, werden op een lijst van nog te arresteren personen geplaatst. Geen enkele werknemer van Hollandia Kattenburg werd op 17 of 18 oktober gearresteerd of gezocht. Na de dood van Sally Dormits dook niemand van de later zo zwaar beschuldigde Kattenburgers onder.